

ԳՐԻԳՈՐ ԿԹՂ. ԱՆԱԻԱՐՁԵՑԻ

ՄԱՏԵՆԱԳԻՐ

(Շար. տե'ս բազմ. 1948. թ. 1-2, էջ 4)

Իր արձակ զրուածքներուն զլխաւորն է ՅԱՅՍԱՒՈՒՐԻ, զոր կանխաւ, եպիսկոպոս եղած ատեն, զուցէ եւ աւելի առաջ պատրաստած եւ իր խորհած ձեւով յարմարեցուցած էր յոյն եւ լատին ծէսերուն նմանութեամբ: Ասոր մասին կը գրէ Հ. Ղ. Ալիշան⁽¹⁾. «Կարենոր զործ գրաւորական մնայ մեզ Յայսմաւուրքն համախմբութեամբ յիշատակաց սրբոց երեց եկեղեցեաց»: Այս զործը միայն բաւական էր իր անունն անմահացնելու հայ մատենագրութեան պատմութեան մէջ. ոչ միայն գրքին կարգ ու կազմին համար, այլ նաեւ բաղմամբիւ օտար սուրբերու պատմութեանց համար, զորս ինքը, իրրեւ նոր ոմն Վկայասէր, ամփոփած է եւ թարգմանած ուրիշ լեզուներէ, եւ որ նոյն գիրքը՝ զանազան առիթներով՝ ճոխացուցած է Գրիգոր աւուր պատշաճի շատ մը ճառերով, իրմէ շարադրուած՝ կամ օտարէն՝ հայերէնի դարձուցած: Ուստի հեղինակէն ոչ շատ ուշ, Սոսյ մեր մաշտոցը (թ. 1173) զըրուած 1345ին, իրաւամբ կը գրէր իր մասին (մզկթ. 405 բ, ս. 2) «եւ բազում պատմութիւն վկայից թարգմանեաց ի

հոռիմայեցոց եւ ի յունաց եւ յասորոց ի մերս, եւ պայծառացոյց կարգօք զեկեղեցիս հայոց»:

Որովհետեւ Անաւարդեցին քննադատուած է⁽²⁾ նաեւ իր այդ գործին համար, հարկ է հոս խնդրել քիչ մը լուսարանենք:

Հայրապետն այս հարցին մէջ, ըստ մեզ, անպարտ է, եւ իր նկատմամբ եղած մեղադրանքն արդարացի է: Որովհետեւ այս գիրքը դարերու ընթացքին մէջ, մինչեւ մեր հեղինակը, հսկայաքայլ զարգացած յառաջացած է. հետզհետէ՝ այլեւայլ անուններ⁽³⁾ առած եւ փոփոխութիւններ կրած է: Նախ թ. դարուն, Ս. Ատովմայ ուխտին Գաղիկ հայրը՝ (արբան), կազմեց ասոր նախնական ձեւը եւ զայն Ատովմաղիր⁽⁴⁾ կոչեց. յետոյ ԺԱ. դարուն Վկայասէրն իր հաւաքածին անունը ձաւընտիր⁽⁵⁾ դրաւ: Ապա յաջորդաբար այդ միւսնոյն աշխատութիւնը՝ Տօնամակ⁽⁶⁾ Տօնապատճառ, Տօնանամակ եւ Տօնական կը կոչուի. սակայն տիրապետող անունը՝ Յայսմաւուրք կը մնայ: Այսպէս այս մատենի կեանքին մէջ մենք կանոնաւոր աճում մը կը տեսնենք. եւ ունինք պատճառներ կարծելու թէ ԺԲ դարուն եւս յառաջադիմած ըլլայ, քանի որ ատոր հետ-

(1) Սիսուան, էջ 241:

(2) Օրմանեան, Ազգայնական, էջ 1752 - 53, թիւ 1206:

(3) Հ. Ղ. Ալիշան, Հայպո. Պատմիչք, էջ 267:

(4) Հ. Ղ. Ալիշան, Հայպո. Պատմիչք, էջ 187-188:

(5) Հմմ. Յայսմաւուրք, տպ. 1834, Կ. Պոլիս,

Յայսմաւուրք, էջ 1: Հաւանաբար հեղինակն իր հաւաքածին այդ անունը տուած լինի:

(6) Ատովմաղիրէն վերջ՝ հնագոյն անունը Տօնամակ կը թուի, իսկ նորագոյնը, որ մինչեւ հիմակ կը մնայ՝ Յայսմաւուրքն է: Հմմ. Հ. Ղ. Ալիշան, Պատմիչք, էջ 267, եւ Հայպոմ. հո. Բ, յօդուած ՄՀԵ (275), էջ 253:

քեր կը գտնենք, ինչպէս քիչ վերջ պիտի անդրադառնանք:

Ատովմաղիրն, ըստ պատմութեան, «ըլ-տօնացուցակն կարգեաց». որ անշուշտ լոկ տօնացոյց մը է, այլ՝ ինչպէս Ատովիկ⁽⁷⁾ կը գրէ ««Վլիշատակ մարտիրոսացն միայրեալ ի գիր»» որ է ըսել՝ վկայարանութեանց գիրք մը կազմած է, որուն մասին այսօր որոշ պաշտօնար մը չունինք:

Վկայասիրինը, ինչպէս իր աշխատակից Կիրակոսը կը վկայէ, միայն 46 տօն կարգած է, իրենց ընթերցուածներովն ու սաղմոսներով. որոնց վրայ «երեսուն, ես տրուպս (Կիրակոս) յաւելի, որ լինի ՀԶ (76), զորս ամբողջ տարուան համար բաւական կը համարին⁽⁸⁾: Նոյն տարիներուն մէջ 46ի վրայ՝ արդէն 30 մ'ալ կ'աւելցուի. եւ այդ կարծեմ բաւական էր ցոյց տալու համար գրքին յառաջագէմ կենսունակութիւնը: Վկայասիրին այդ «ձառնտիրն» իր ընթերցուած ու սաղմոսներով, այժմու «ձառնոց» կը փոխենք:

Անհաւանական է որ ԺԲ դարուն, գիրքն անդրադոյն բարերար ընդլայնում մը կրած ըլլայ. ապա թէ ոչ, Լամբրոնացին ինչպէս կրնար, ըստ Գր. Խլաթեցոյն, «հանապաղ զիշատակս կատարել զսրբոցն Աստուծոյ ըստ աւուրցն՝ ո'ւր եւ պատահէր»⁽⁹⁾: Խօսք մը որ 76 վկայարանութիւնէ շատ աւելի մեծ թիւ մը կ'ենթադրէ: Սոյն մատենը մշակողներու կարգին, Խլաթեցին (ձեռ. թիւ՝ 978, էջ 1300) Վկայասիրէն վերջ՝ կը յիշէ «զՏէր Ներսէս Շատաշնորհն», զոր սովորաբար Շնորհալի

կամ Կլայեցի կը կոչենք: Շատ հաւանական ու բնական կը թուի մեզ ուրեմն, որ երկու Ներսէսները, Եկեղեցոյ բարեգարդութեան այդ ժառանգաբար նախանձալոյ մարդիկ, գիրքն, իրենց անձնական աշխատութեամբ կամ ուրիշներու ձեռքով՝ ճոխացուցած ըլլան. ապա թէ ոչ, կէս դար մը վերջ ինչպէս կրնար «լիակատար» կոչուիլ:

Բայց Յայսմաւուրքի զարգացումը շատ աւելի զգալի կը դառնայ ԺԳ դարուն, Կոստանդին Ա. կաթողիկոսի ուսումնասէր, լուսամիտ եւ խրախուսիչ հայրապետութեան ներքեւ, Տէր Իսրայելի⁽¹⁰⁾ եւ Կիրակոս⁽¹¹⁾ (Արեւելցոյն) ձեռքով. երկուքն ալ վանականի աշակերտներ:

Տէր Իսրայելի պաշտօնը եղած կը թուի, սրբոց նահատակութեան օրն ստուգել. «զի ջանս եղեալ, կ'ըսէ յիշատակարանը՝ զոր յետոյ ամբողջութեամբ պիտի տեսնենք, զոյցէ զոր նահատակութեան սրբոցն, որ զրեալ կայ ի լիակատար պատմութիւն նոցա»: Ակնարկութիւն մը չկայ որ ինքն ալ յաւելում կամ փոփոխութիւն մը մտածած լինի խնդրական գրքին վրայ: Կիրակոս վարդապետ 170 ճառ, կամ սրբոց վարքեր աւելցուցած է գրքին վերայ. «Եւ ճառք, ըստ յիշատակարանի (զոր տես քիչ վերջ), որ յաւելաք մեք ի հինս խառնեալ՝ ձէ»:

Այս երկուքին ժամանակակից եւ իրենցմէ ոչ շատ ուշ, կու գայ մեր հեղինակը, որ գրքի բովանդակութեան հետ, մանաւանդ թէ՛ անկէ աւելի՝ ուշադրութիւն

(7) Հմմ. Հ. Ղ. Ալիշան, Պատմիչք, էջ 187-188:

(8) Հ. Ղ. Ալիշան, Հայպոմ. հո. Բ, էջ՝ 255:

(9) Տես ձեռագր. Ին Յայսմաւուրք, թիւ՝ 978, էջ 1208:

(10) Հ. Ղ. Ալիշան, Հայպոմ. Պատմիչք, էջ 266, այս հեղինակը «անձանթ անձ» մը կը կոչէ. բայց Գ. Յայսմաւուրքի (ձեռագր. 631) յիշատակարանէն առնելով, «նա այլ, կ'ըսէ, վանատակարանէն առնելով, «նա այլ, կ'ըսէ, վանատակարանէն առնելով»:

անդրադառնալով: Տէր Իսրայելն ուրեմն, ԺԳ դարու վարդապետ եւ Կիրակոսի ժամանակակից եւ իրենց ընկեր քաջամասն ձեռնակ է:

(11) Կիրակոս արեւելցի, Կ. Պոլսի 1834 տպ. Յայսմաւուրքը իր յառաջարկին մէջ՝ ԺԵ դարուն կը համարէ: Բայց Հ. Ղ. Ալիշան իրաւամբ կը հաստատէ, (Պատմիչք. էջ 266) թէ՛ ԺԳ դարու մեր ձեռնթ Գանձակեցի Կիրակոս պատմիչն է, ինչպէս իր հարազատ յիշատակարանն ալ ցոյց կու տայ, զոր քիչ վերջ պիտի տեսնենք:

զարձուց տօներու կարգաւորութեան. Աւետում, Ծնունդ, Յայտնութիւն, Տեառնընդառաջ եւ ուրիշ տօներ, յոյն եւ հռոմէական եկեղեցեաց նման՝ կապեց ամսուն օրուան հետ, 25 Մարտ, 25 Դեկտեմբեր, 6 Յունուար, եւ Փետրուար 2ին. գրեթէ ամէն օր նոյն ծէսերու սուրբերը կը յիշատակէ, որոնց լոկ անունը կը շարէ եւ կ'անցնի: Մատենան ընդարձակեց նաեւ ինքնագիր եւ թարգմանածոյ ճառերով կամ պատմական յարմար մէջբերումներով: Հայրապետիս գրքին վրայ բերած նորութիւնն՝ ահա ա'յսչափ է:

Յայտնաւորքի զարգացման յետին ձեռք զարնողը, գէթ որքան պատմութիւնը մեղ կ'աւանդէ, եղած է Գրիգոր վարդապետ Ուլաթեցին († 1425)՝ Ծերենց կոչուած, սկսեալ 1401էն: Ինչպէս յիշատակարանը կը թելադրէ, գիրքն ընդլայնեց «Հարանց» վարքերով եւ իրեն ժամանակակից՝ Ազգիս մարտիրոսաց նահատակադրութիւններով. կը յաւելու նաեւ գրեթէ ամէն օրուան վերայ՝ օգտաւէտ՝ բայց առասպելախառն, եւ երբեմն անտեղի պատմութիւն մը:

Դիտեցինք իններորդէն մինչեւ ժեզար այս գրքին այլ եւ այլ անձանց ձեռքով բարի յեղաշրջումը. ինչ զարմանք ուրեմն, եթէ Հայրապետ մ'ալ, ուրիշներուն օրինակին հետեւելով, առանց նախորդներուն խանդարելու կամ եղծանելու, նոյն գործը հեղինակաւոր կերպով, անխնայ բարեփոխութեամբ, եւ աւելի հաստատուն, գործնական եւ միջազգային ուղղութեամբ շարունակած ըլլայ: Մենք կարծենք, թէ ասոր մէջ պարսաւելի ըլլալէ աւելի, գովելի է եւ գնահատելի:

Իր այդ ծրագրով, ուղած է, հարկաւ, իրականացնել, իրմէ զար մ'առաջ ապրող Լամբրոնացւոյն լայնախոհ զաղափարը, որ, ըստ Գր. Ծերենցի⁽¹²⁾, տղէտ եւ անուպաներու կողմանէ «բամբասալ լինէր»:

(12) Տես ձեռք. Թիւ՝ 978, Ին Յայտնաւորք, էջ 1208:

խիկ նա ասէր զառաքելոյն բանն, եթէ տալաւին մարդկան հաճոյ լինէի՝ ապա Քրիստոսի ծառայ ոչ էի»:

Բայց հեղինակն իր այս աշխատութիւնը կատարած է բարեհաջակ մօրեղբօրը Յակոբ Ա. կաթողիկոսին օրով զոր պաշտելու չափ կը յարգէ, եւ որմէ, անշուշտ, չեմ յուսար ծածկած ըլլայ այս խնդրին շուրջ՝ իր հիմնական զաղափարը. եւ եթէ «գիտական» Հայրապետը զայն վաւերացուցած չըլլար, անկարելի էր որ Գրիգոր զայն հրատարակէր:

Կը տեսնուի ուրեմն, թէ լուսամիտ եւ պատասխանատու իշխանութիւնները՝ հընուց ի վեր արդէն տրամադիր էին այդպիսի կարգադրութեան, եւ Անաւարդեցին իր յայտնաւորքով ուրիշ բան չըրաւ՝ բայց եթէ անոնց փափազը գրի առնել. հետեւաբար սոյն հարցին մէջ այդ հայրապետը քննադատելն՝ այն պատկառելի դէմքերը դատաւիտել եւ անոնց համոզման դէմ պայքարել կը նշանակէ:

Մեր ակնարկած այդ չորս խմբադրութիւններն իրարմէ կը տարբերին: Տէր Իսրայէլ, Կիրակոս եւ Ուլաթեցին, միշտ՝ նախ հայկական ամիսը կը գնեն, յետոյ հռովմէականը: Անաւարդեցին՝ ատոր հակառակը: Նոյնպէս, Տէր Իսրայէլ ընդհանրապէս օրուան համար մէկ սուրբ ունի, քիչ անգամ երկու. Կիրակոս՝ սովորաբար մէկէն աւելի: Անաւարդեցին եւ Ուլաթեցին՝ աւելի ճոխարան են: Առաջինը, օրուան 1-2 կամ աւելի սուրբերը յիշելէն վերջ, հաւատարմաբար կը դնէ նաեւ Հոռոմ եւ Լատին տօներինը շարքը, իսկ տէրունական օրերուն՝ կը յաւելու ներքոյները: Երկրորդը, օրուան սուրբերէն վերջ, կը յարէ, ինչպէս յիշեցինք, իր պատմութիւնները. այսպէս կազմուած են հոն Մայիսի դ, դ, թ, ժը, ի, իբ, իդ եւ իէ օրերը. տնօրինականաց՝ ունի, գրեթէ միշտ՝ ինքնագիր, երկար եւ կրկնաբանութիւններով ի ճառեր:

Ասոնց, օրուան հիմնական սուրբերն ալ, ամէն անգամ իրարու համաձայն չեն. մին անուն մը կը դնէ, միւսն՝ ուրիշ մը:

Մատենադարանս, այդ չորս եւ իրարմէ զանազանեալ խմբադրութիւններէն՝ ունի լաւ նմոյշներ:

ա) Տէր Իսրայէլ. — Գէթ իրենց յիշատակարաններէն դատելով, կը տեսնենք որ մեր թիւ 631, Դ Յայտնաւորքը, գրեալ ՊԶԶ (= 1427)ին, վերջին թուղթը, էջ 1 կը գրէ.

«... յետոյ կարգեալ եղեւ բովանդակ տօնք սոցա՝ (այսինքն՝ սրբոց) աշխատութեամբ Տէր Իսրայէլի, ի խնդրոյ Ջալալ-դօլային տեսնել Սալահնոյ, հրամանաւ վաճական վարդապետի եւ հարազատին Գրիգորոյ՝ Տէր Իսրայէլի. զի նոքա հրամայեցին նմա, հայելով ի համբերութիւն եւ ի հնարիմաց գիտութիւն նորա, զի ջանս եղեալ՝ զոցէ՝ զօր նահատակութեան սրբոցն որ գրեալ կայ ի լիակատար պատմութիւն նոցա, համառօտելով նմա զըսքանչելի կատարումն սոցա, եղ ընդ այլ կարգի՝ եւ գայսմ աւուրս, զոր միաշունչ եղեալ՝ անսխալ զտարին կատարեն: Բայց ոմանք յանգէտս եղեալ՝ հակառակին այսպիսի գեղեցիկ եւ սքանչելի ընթերցմանց, որ յամենայն օր զլսելիս մեր զարհուրեցուցանեն» եւն.:

Հեղինակին անունն այնքան խնամքով քանիցս կրկնելէն, անոր դրութիւնը կամ կարգը պաշտպանելէն, եւ գրքին ուրիշներէ ունեցած տարբերութենէն՝ կը հետեւցնենք, թէ ներկայ Յայտնաւորքը՝ Տէր Իսրայէլի խմբադրութեան տեսակէն է:

բ) Կիրակոս. — Նոյնպէս, մեր թիւ 189, Զ Յայտնաւորքը, գրուած ի ՊԶԴ (=

1435), ձ. էջ՝ 1095-96, հին յիշատակարանն⁽¹³⁾ արտագրելով՝ կ'ըսէ.

«Յուսովն Աստուծոյ և սիրով սրբոց նորա, նուաստողի Կիրակոս վարդապետ արեւելցի, միասին հաւաքեցի զտօն սրբոցս Աստուծոյ՝ ըստ իւրաքանչիւր յիշատակի աւուրց: Գրեցի եւ պատմութիւնս սոցա՝ որոց ոչ էր եղեալ ի գիրս յայսմ աւուրցն, եւ խառնեցի ընդ նախկարգսն: Եւ աղաչեմ զտօնողսդ եւ զգրողսդ՝ գրել եւ զայս յիշատակ բանի, զի եւ դուք գրեսցիք ի գիրն կենաց. եւ որ բառնայ զմերս՝ ջընջեսցի եւ ինքն ի դպրութենէն կենաց: Եւ եղեւ իրարկութիւնս այս ի թվին ԶԺԸ (= 1269) յաշխարհիս Կիրակեցոց ի Սիս մայրաքաղաքի, ի թագաւորութեանն Հեթմոյ եւ յառաջին ամի իշխանութեան որդւոյ նորին Լեւոնի⁽¹⁴⁾, կղ (= 66դ) ամի կենաց յանդիսութեան մերոյ, յորում աւարտն եղեւ ի փառս Աստուծոյ յաւիտեանս, ամէն: Եւ ճառք որք յաւելաք մեք ի հինն խառնեալ՝ ՃՃ (= 170), անուամբ ըսս եւ շնորհօքն Աստուծոյ, ամէն»:

Ասկից կարծեմ առանց դժուարութեան կարելի է ենթադրել, թէ՝ օրինակողը, Կիրակոս վրդ. Արեւելցոյն հին զաղափար մը աչքին առջեւ ունեցած է: Հետեւաբար մեր այդ օրինակը՝ Կիրակոսի խմբադրութենէն է:

գ) Գրիգոր Ուլաթեցի. — Նմանապէս, մեր թիւ 978, Ին Յայտնաւորքը, 1601ին օրինակուած, որուն ընդարձակ յիշատակարանն ի միջի այլոց, (ձեռ. էջ 1301) կ'ըսէ.

«Իսկ ի վերջին ժամանակիս, որ էր թուական հայոցս Պ եւ Ծ (= 1401), վարդապետ ոմն շնորհալի Գրիգոր անուն, ի

(13) Հ. Ղ. Ալ. Պատմիչք, էջ 266-67, ուր կը գնէ աւելի հին յիշատակարան մը՝ կարեւորագոյն տեղեկութիւններով:

(14) Հոս կը տեսնենք թէ Կիրակոս վրդ. Արեւելցին, Հեթում Ա-ի թագաւորութեան եւ իր որ-

դին՝ Լեւոն Բ-ի առաջին տարւոյն (1269ին) գրած է: Հետեւաբար, այդ հեղինակը թեզարուն կարծել՝ պարզապէս սխալ է: Հմմ. նաեւ հոս, ծանօթ. 11:

տեմբեր ամիսը ձեռնարկին հետ, զոր մենք՝ լուկ համառոտութեան սիրոյն, հոս զանց կ'ընենք:

Այդ փոփոխութիւնն ու յաւելումներ, զորս վերեւ յիշեցի, չատերէն՝ ամենաքիչերը, թո՛ղ իբր նմոյշ ծառայեն, համարելու համար, թէ հրատարակիչներն ամենեւին փոյթ չեն ունեցած իրենց բնազդին հետեւելու. որով զործը զիտական արժէք մը ներկայացնելէ հետո կը մնայ:

Դիտենք նաեւ, որ հրատարակողներն, իրենց տպագրական բոլոր սրբազրութիւններն ու թելադրութիւնները՝ կատարած են սեւ մեկնումով մը՝ ուղղակի մատուցած ին վրայ, առանց արգահատելու հնութեան կամ զոնէ պատմութիւնը յարգելու: Յաւալի է մանաւանդ տեսնել ձ. էջ 1164, ս. 2ի յիշատակարանի մը ջնջումը, ուր միեւնոյն մեկնումով՝ անխնայ ծեփուած է այդ քառորդ էջը, ոչ թէ տողերը միայն՝ այլ ամբողջ մատուցածը, քերթելով եւ ծակծկելով: Նոյն ձեւով կը վարուի Յունուար Ժգ, ձ. 684-687, ուր վերնագիրը ջնջած՝ վրան «մի՛ կարդար» կը զրէ, եւ 4 սիւննոց ձառն ամբողջ՝ վերէն ի վար զծղծեր՝ մատեանն ապականած է:

Երբեմն ալ ջնջելուն մէջ առանձին հաշիւներ ունի. այսպէս օրինակի համար Նոյեմբեր ա, ձ. էջ 346, ս. 1, տող 5՝ կը զրէ «Որք յեւթն ժողովսն սուրբ փայլեցին»: Տպ. Յաւելումս էջ 43, ս. 2, տող 57՝ կը շինէ «որք ի սուրբ ժողովսն փայլեցին»: Եօթը դուրս կը թողու, հասկցնել ուղեւով թէ ինքը տիեզերական 7 ժողովներ չ'ընդունիր: Նոյնպէս, Յունուար Բ, ձ. էջ 642, ս. 2, տող 9, եւ էջ 648, ս. 1, տող 16, որ է՝ թէ՛ վերնագրին մէջ թէ՛ վարքի ընթացքին, ձեռնարկին ինչպէս նաեւ ուրիշ խմբագրութիւններ զրած են «Սեղբոստոս... որ գլուխ էր Նիկիայի ժողովոյն 318 եպիսկոպոսացն», «եւ եղեւ գլուխ զձժը (= 318) եպիսկոպոսացն որ ժողովեցան ի Նիկիա». ասոնք երկուքն ալ, տըպագրեր էջ 4, ս. 1 եւ էջ 6, ս. 1, տող 47 կը փոխէ «որ գլխաւոր էր... եղեւ գլխաւոր 318 եպիսկոպոսացն»: Իր դիտումը բաւական յայտնի է եւ մեկնութեան չի կարօտիր: Այս տեսակ բաներ շատ ունի: Ա՛յդ է ահա 1834ի զգուշաւոր տպագրութիւնը:

Հ. ԳՐ. ՍԱՐԳՍԵԱՆ

(Շարունակելի)

ԹԵ՛ ԱՅԻՆ ԻՍԻՆ ԴԵ՛

Երբ արքեպիսկոպոս, արեւն հագիւ էր ծաքած, Ու միգամած հորիզոնին վրայ գոգցես Սն կը շողար մոխրի մէջ կրակի պէս, Եւ իր տժգոյն կայծերն էին ոսկեմած...

Բայց կէսօրէն առաջ արդէն բարձրացող Երիտասարդ Բագաւորի մը ճրման, Կը մօտենար իր գեներին՝ անասիման Կապոյտին ջինջ ուղիներէն փառաշող...

Իմ օրերուս արեւն այսպէս մոխրամած Հագիւ քէ շող մը կ'արձակէ լուսարով, Երբ իր գեներն արդէն վաղուց է անցած,

Ու գահավէժ կը խոնարհի դէպի ծով՝ Ուր կեանքին նաւը կը սպասէ անհամբեր, Տրտմաբախիժ երազներով ծանրաբեռ...

ԱՐՄԵՆ ԵՐԿԱԹ

ԴԱՐՁԵԱԼ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ ԵՒ ՕՇԱԿԱՆ

Կրկին դարձ մը նախապէս մշակուած հարցին: Ու այս անգամ ի պատասխան «Հայրենիք» օրաթերթին մէջ (1949 թ. 11184, եւ 11185) երեւցած յօդուածի մը «Անիրաւ յարձակում» արտադրով, ստորագրուած Պր. Գ. Մխիթարեանէ: Յօդուածագիրը ասպարէզ կ'իջնէ պաշտպանելու համար Օշականը՝ որ իբր թէ պատմութեամբ ու վարկաբեկումով է մեղմ:

Անխաւս յարձակում. — Եւ ինչո՞ւ այդպէս որակել մեր երայթը՝ որ գրական տեսակէտ մը ճշտելու նպատակ ունի իսկ: Որովհետեւ Գ. Մխիթարեան կարգ մը սխալ ենթադրութիւններէ տարուած է. ա) թէ մենք Բագրատունիին զիրքը բարձրացնելու համար ուզած ենք սանտիսիս Օշականինը՝ սկիզբ տալով յօդուածաշարքի մը, որուն իբր թէ առաջին մասը առած ենք առկաւին, եւ որուն պիտի յաջորդեն ուրիշ մասեր ի պաշտպանութիւն Բագրատունիի գրականութեան: Մինչդեռ իրականութիւնը ուրիշ է. այդ յօդուածը, որ երեւցաւ 1948-ի «Բաղմամէպ»ի Սեպտ.-Նոյեմ. թիւին մէջ, վերջապէս էր նախապէս սկսուած յօդուածներուն՝ վերլուծելու համար «Հայկ զիւցազն»ի նիւթը, կրած ազդեցութիւնները, արժէքը, եւ ամէնէն վերջ կը տեղեկացնէր Օշականի բռնած զիրքը այդ ազգային զիւցազներգութեան հանդէպ: Իսկ այդ մասնական քննադատութեան մասին, որ ամէնէն վերջին եւ նոր արտայայտութիւնն էր նկատմամբ Բագրատունիի գործին, թեւութիւն մը պիտի ըլլար մեր կողմէն:

բ) թէ մենք յայտնապէս դիտում ունեցած ըլլանք վարկաբեկելու Օշականը, ու կատարած «զժրախա ու խորապէս ցուալի եւ հիմնովին ձախող փորձ մը»:

գ) թէ մենք չենք ճանչնար Օշականեան գրականութիւնը, թէ կիրքով ու քննադատութեամբ լեցուած ենք, եւ թէ վիճարարած ենք ոչ միայն Օշականը, այլ նաեւ գրականաբան բարեկամները:

Յարգելի յօդուածագիրը չափազանց առաջ կ'երթայ: Մենք յայտնապէս դիտում ունեցած չենք Օշականեան գրականութիւնը սանտիսիսելու մեր այդ յօդուածով: Այդ

բանը օր մը կարելի է որ ընենք, ոչ քեռանախելու, այլ մեր գրական տեսութիւնը յայտնելու իր ստեղծագործական արտագրութեան շուրջ: Եւ ինչո՞ւ ներքին պիտի ըլլայ քննաթեմն լուրջ անցնել հայ մասնագիրները ու անոնց զիրքը որոշել տալ Օշականի համար, եւ ներքին պիտի չըլլայ որիչներու կատարել մեկնումը: Հայ գրականութեան ասպարէզը ամէնուն համար է, երիտասարդ կամ ծեր, որ գիտակցութիւնն ունին իրենց կատարած գործին:

Երբեք կիրք ու քննադատութիւն չկար մեր մէջ, եւ այսուհետեւ ալ պիտի չըլլայ հանգէպ անձի մը՝ որ իր կեանքն սպասեց սիրելու եւ սիրեցնելու հայ գիրք: Համաձայն ենք այն հսկայ վաստակին իրականութեան, որ առած է Օշական՝ սկսեալ հայ մամուլի հետ իր շիման օրերէն մինչեւ կեանքին վերջին րոպէն, ու սուրբաբան ու գրական գանադան տեսնելու փորձերով: Թէ՛ չկար մեր մէջ կիրք ու քննադատութիւն, յայտնի է անկէ՝ որ յօդուածնիս, արդէն պատրաստ 1948-ի Յունուարին, զիտումնաւոր կերպով յետաձգուեցաւ ի յարգանս անոր մահուան: Յօդուածը գրուած էր ի կենդանութեան հեղինակին, լսելու համար իրմէ իր արդարացումները, լսելու համար իրմէ իր փաստերը այն գրական հարցերու մասին՝ որոնց մօտեցած էր: Բայց մահը եկաւ զարակիս մէջ երկար տան պահելու զայն, մինչեւ որ սուգի օրերը եւ ամիսները անցնէին: Յետոյ նկատի առնելու է նաեւ սա պարտքան՝ որ 1947-ի վերջերը միայն կարելի եղաւ մեզի կարգաւ իր Համապատկերի քննադատականները, չկարենալով անկէ առաջ հակառակ մեր բուն փափաքին, ձեռք ձգել զանոնք: Համապատկերը լոյս տեսած է 1945-ին, պատերազմի վերջին տարին: Յօդորդ տարին խաղաղութիւնը ողջունելուն՝ եթէ հեղինակը եւ կամ հրատարակիչ Տպարանի վարչութիւնը աղնուութիւնն ունենար օրինակ մը Ս. Ղազարու Մատենագարանին առաքելու, թերեւս մենք 1948-ի իսկ չէինք սպասել մեր անդրադարձումն ի լոյս բնծայելու իր կատարած քննադատութիւններուն շուրջ: